

УДК 504.03(477.44)

Ганчук М.М. (Україна, Київ)

АГРОЛАНДШАФТИ ВІННИЧЧИНИ В СТРУКТУРІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ МЕРЕЖІ

Вступ

Агрolandшафт – природно-антропогенна система, яка є об'єктом сільськогосподарської діяльності і водночас середовищем життєдіяльності людини, а також формування *агрофітоценозів*. Агрolandшафти формуються в результаті взаємодії природно-потенціальних комплексів (ППК) з усіма ланцюгами системи землеробства, зокрема з інфраструктурою, протиерозійними заходами постійної дії (лісосмугами, протиерозійними гідротехнічними спорудами різних типів, межами полів і сівозмін, польовими дорогами, гідрографічною мережею). Сучасні агрolandшафти – складні системи, які створені з різних елементів агроecosystem (рілля, сіножаті, пасовища, багаторічні насадження) незначних за площею ареалів лісів, чагарників, лісосмуг, природних лук, боліт, торфовищ та розташованих на їхніх територіях доріг, комунікацій і будівельних споруд [5].

Екологічна незбалансованість структури земельного фонду України не тільки знижує ефективність використання та охорони земель, а й природну здатність відновлення родючості ґрунтів та функціонування агрolandшафтів. Сучасні агрolandшафти України мають незначне біотичне різноманіття. Це зумовлено високим ступенем їх розораності (80-90 %), деградацією ґрунтового покриву, зокрема через розвиток ерозійних процесів, дегуміфікацію, підкислення, підтоплення, забруднення радіонуклідами і важкими металами [1].

За останні роки щодо формування сталих агрolandшафтів опубліковано чимало наукових праць, зокрема М.Й. Долгілевича, Д.С. Добряка, О.П. Канаша, Я.В. Ковалю, В.М. Кривою, В.О. Леоцею, Л.Я. Новаковського, С.С. Соболева, О.Г. Тараріко, Г.І. Швєбса, П.Г. Шищенко та ін. Однак багато проблем пов'язаних із збереженням агрolandшафтів залишаються недостатньо вивченими і потребують подальшого наукового обґрунтування.

Метою дослідження є визначення місця агрolandшафтів в структурі регіональної екомережі. Обґрунтувати необхідність збереження та відновлення агрolandшафтів як структурних елементів екомережі Вінниччини.

Основою вихідної інформації в дослідженнях функціонування агрolandшафтів Вінниччини послужили різноманітні дані: літературні, статистичні, планово-картографічні та власні натурні (польові) дослідження.

Основна частина

Визначення природних і штучних заповідних територій і об'єктів має здійснюватись за участі біологічних і географічних наук, адже виділені території часто не є репрезентативні, та й не стійкі до антропогенного впливу. А такий вплив на Вінниччині значний (сільськогосподарська, промислова, гідромеліоративна, гірничо-добувна, урбаністична й рекреаційна діяльність), розораність агрolandшафтів в різних районах становить 60-80%, лісистість лише 14,3%, значні площі займають селитебні, гірничо-промислові, шляхові ландшафти, звалища відходів, а рівень заповідності лише 1,02%, така ситуація є вкрай незадовільна [4].

Сьогодні основним критерієм заповідання має бути ландшафтна репрезентативність, яка забезпечується [2]: 1) присутністю всіх природних компонентів, які характеризують певний тип ландшафту; 2) різноманітністю природно-територіальних комплексів, як носіїв біотичного й генетичного різноманіття; 3) високою ступінню саморегуляції, самовідновлення й самоочищення екосистем ландшафту (враховуючи його екологічну витривалість). Ландшафтний підхід забезпечує стабілізацію екологічної рівноваги й функціонування всіх компонентів довкілля, припиняє процес його деградації, сприяє відновленню та забезпечує збалансований розвиток суспільства [3].

На основі аналізу картографічного матеріалу, практичного (натурного) обстеження й структурно-біологічного моніторингу екосистем досліджуваної території, пропонується створити РЛП "Подільське Полісся" [1].

Мета створення РЛП "Подільське Полісся" є: 1) створення в системі екомережі Вінниччини значного за площею біоцентру; 2) розробка загальної концепції й методики оптимізаційного

ландшафтно-екологічного аналізу природоохоронних територій та обґрунтування рекомендацій щодо їх оптимізації; 3) визначення рівня антропогенного навантаження на природні ландшафти, біогеоценотичний покрив; 4) наукове обґрунтування на створення РЛП "Подільське Полісся" в межах Вінниччини з проведенням його зонування [1]

На території проєктованого природного парку було проведено загальне функціональне зонування території з виділенням зон для різного режиму використання (рисунок 1) [6].

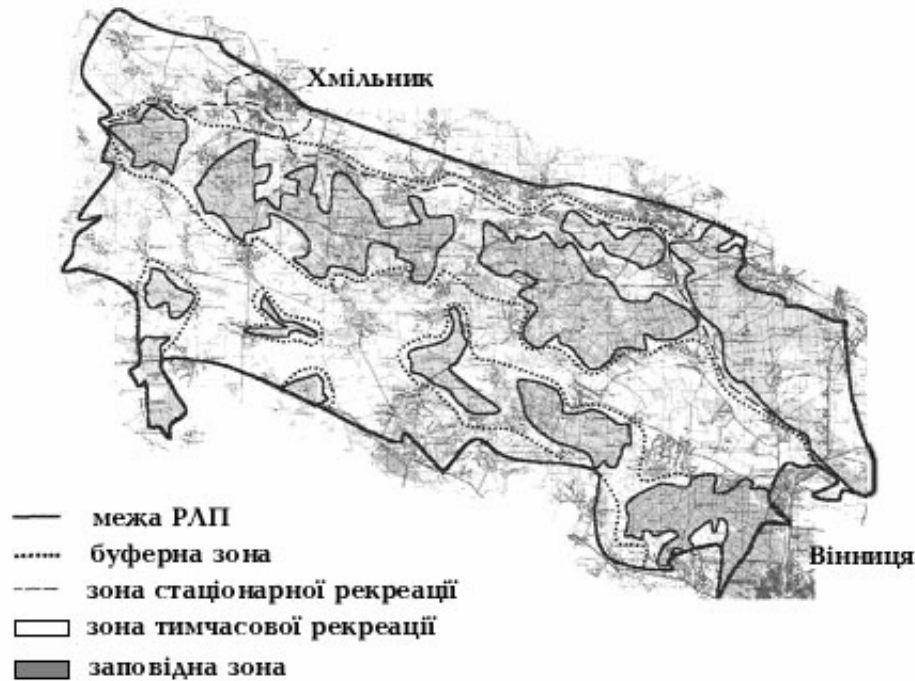

Рисунок 1 - Картосхема зонування перспективного регіонального ландшафтного парку "Подільське Полісся"

Було виділено такі зони: 1. заповідна зона – призначена для охорони і відтворення найбільш цінних природних комплексів, збереження первинних фітоценозів, які зростають на плакорях (дубово-грабові діброви); 2. буферна зона – призначена для розвитку туризму і рекреації та бути буферною для природних ядер від нерегульованого антропогенного впливу; 3. зона стаціонарної рекреації – вона призначена для розміщення будинків відпочинку, санаторіїв, курортів, готелів, мотелів, кемпінгів та інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку; 4. господарська зона – зона антропогенних ландшафтів (традиційного ведення господарства), до її складу входять ліси, землі аграрного характеру, рілля, луки, сіножаті, пасовища [6].

У господарській зоні знаходяться населені пункти, угіддя землекористувачів й землевласників, які включені до складу парку. Тут здійснюється землекористування і лісоземлекористування (лісовідновні рубки) всіма способами, допущеними в лісах першої групи. Саме в господарській зоні знаходяться агроландшафти, де доцільно запропонувати шляхи їх оптимізації.

Основні напрями оптимізації структури агроландшафтів і відновлення агробіорізноманіття на нашу думку є: зменшення розораності за рахунок виведення з обробітку деградованих і малопродуктивних ґрунтів з наступним штучним або природним залуженням, залісненням, створенням водоохоронних та рекреаційних зон; збільшення площі екологічно стійких природних угідь. Для покращення структури агроландшафтів необхідно запровадити ґрунтозахисну контурно-меліоративну систему землеробства, яка найповніше відповідає принципам адаптивного природоохоронного землекористування і сільськогосподарської діяльності. Застосування її надасть змогу сформувати контурно-смугову структуру сільгоспугідь, узгоджувати розміщення культур сівозмін і виконання агротехнологій з рельєфом, гідрографічною мережею, межами сівозмін полів і робочих ділянок. Організаційною основою, важливим біологічним фактором системи землеробства залишаються сівозміни, оскільки вони є ключовою ланкою агроландшафтної організації території і весь комплекс заходів щодо охорони природи, захисту ґрунтів від ерозії, раціонального використання земель, відновлення родючості ґрунтів і підвищення урожайності сільськогосподарських культур може вирішуватись через вплив на екологічну систему "ґрунт - рослина".

В умовах інтенсивного землеробства при повсякденному негативному балансі поживних речовин у ґрунті необхідно впроваджувати системи сівозмін з широким використанням багаторічних трав при оптимальній питомій вазі чистих і зайнятих парів, у тому числі й сидеральних, з використанням проміжних культур на корм і зелене добриво (гній, солома, торф та ін.), зі спеціальними прийомами обробітку ґрунту і організації території (контурна оранка, щілювання, боронування, кротування, смугове розміщення посівів, ґрунтозахисні лісові смуги тощо).

При відповідному адаптивному підборі сільськогосподарських культур і їх чергуванні сівозмінна може забезпечувати збереження запасів гумусу в ґрунті, зниження інтенсивності ерозійних процесів, підвищення ефективності мінеральних добрив тощо. Запровадження динамічних сівозмін у селянських господарствах дозволить забезпечити використання всієї системи полів з урахуванням екологічних особливостей кожного поля; швидко реагувати на всі наукові досягнення у сфері вдосконалення технологій та впровадження агротехнічних можливостей для вирощування сільськогосподарських культур; враховувати динамічність ситуації на ринку збуту сільськогосподарської продукції; оперативно реагувати на будь-які зміни в агрохімічній характеристиці ґрунтів окремих полів.

За рахунок виведення з обробітку середньо- і сильно еродованих ґрунтів є можливість без зниження продуктивності агроєкосистем, суттєво поліпшити структуру агроландшафту, посилити процеси саморегуляції та активізувати внутрішні резерви агроландшафту, що сприятиме досягненню екологічної рівноваги. Коригування структури сільськогосподарських ландшафтів у бік зменшення їхньої розораності, насамперед за рахунок сильноеродованих і деградованих земель, сприятиме не тільки зниженню інтенсивності ерозійних процесів і непродуктивних втрат азоту, фосфору та калію але й суттєвому поліпшенню водного балансу території, здешевленню ґрунтоводоохоронних заходів. Просторова організація території землекористування в умовах проведення земельної реформи, зокрема фермерських господарств, повинна здійснюватися з урахуванням збереження природних компонентів агроландшафту, в тому числі малих річок, струмків, лісонасаджень, гідротехнічних протиерозійних споруд (валів-терас різних типів), польової гідрографічної мережі, природних та штучно створених водостоків, місць відтворення дикої флори і фауни.

Принципово важливим є не лише визначення оптимального співвідношення угідь, але й мінімально необхідної площі індивідуального природного біоценозу, а також оптимальної структури їх розміщення на території агроландшафту. При оптимальному розміщенні ділянок із природною рослинністю можна при їхній загальній меншій площі досягти більшого природоохоронного ефекту, ніж при необґрунтованому розміщенні таких ділянок, навіть за умови, що вони займають значно більші площі в агроландшафтах.

Отже, проблема оптимального співвідношення природних і господарських угідь включає три важливі завдання: 1) визначення оптимального співвідношення угідь; 2) встановлення мінімально необхідної площі окремої ділянки з природною рослинністю; 3) планування оптимальної екологобезпечної територіальної структури угідь [1].

З метою створення ґрунтоводоохоронних агроландшафтів високого ступеня саморегуляції з мінімальними витратами енергії й ресурсів, необхідно здійснювати контурно-смугову організацію території кожного суб'єкта землекористування, у тому числі й при паюванні, в інтересах, насамперед збереження природоохоронного каркасу ландшафту як основи збалансованого розвитку агросфери, поліпшення соціально-економічних умов життя місцевого населення.

Висновки

Враховуючи літературні дані та власні польові дослідження щодо збалансованого використання земель, у тому числі сільськогосподарських, нами пропонується:

- проводити ландшафтно-екологічне зонування сільської території, що дозволить диференціювати землі за режимом їх використання;
- на сільськогосподарських землях виділяти елементарні ландшафтно-екологічні територіальні одиниці, що в подальшому слід розглядати як ділянки однотипного агроландшафтного використання;
- землі інтенсивного використання впорядковувати відповідно до вимог ґрунтозахисної системи землеробства на засадах природоохоронної організації території та відтворення природно-ресурсного потенціалу;
- із малопродуктивних та деградованих земель формувати регіональну екомережу у вигляді біоцентрично-мережевої структури агроландшафтів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Екологічна безпека Вінниччини. Монографія/ За заг. ред. Олександра Мудрака. – Вінниця: ВАТ «Міська друкарня», 2008. – 456 с.
2. Гродзинський М.Д. Пізнання ландшафту: місце і простір: Монографія. У 2-х т., К.: «Київський університет», 2005
3. Маринич О.М., Шищенко П.Г. Фізична географія України: Підручник. – К.: Знання, 2005
4. Мудрак О.В. Обґрунтування необхідності розбудови екологічної мережі Вінницької області //Збірник наукових праць Вінницького аграрного університету. – Вип. 17. – Вінниця. – 2004. – С. 84-92.
5. О.Г. Тараріко. Агрolandшафт. Екологічна енциклопедія: у 3 т./ Редколегія: А.В. Толстоухов (головний редактор) та ін. – К.: ТОВ «Центр екологічної освіти та інформації», 2007, с. 15
6. Олександр Мудрак. Регіональний ландшафтний парк «Подільське Полісся» як об'єкт екологічної мережі Вінницької області //Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. – Серія «Екологія. Біологічні науки». – Випуск 5 (52). – Полтава. – 2006. – С. 168-175.